

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יג, תשכ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

המלים „שחרו מורשי בהתלבנמו” מהוות מאמר מוסגר, והכוונה: אם הזמן הלבין את הקווצות השחורות שבראשי וגרם על-ידי זה של בבי קדר (השווה לעיל, 8), דע לבבי וכו'.

יעקב מנצור

עיקר וטפל בתיקוני לשון *

ג. נשמת הלשון מהי?

המתבונן במילון כלשהו אינו יכול לדעת על פיו, מה חשיבותה היחסית של כל מלה ומלה. שהרי אין תפקידו של המילון אלא לבאר את המלים או לתרגמן, והוא מונה אותן בזו אחר זו, בדרך כלל בסדר אלף-בית: אב, אבד, אבה, אבוב, אבוי, אבוס, אבל... אמנם מילון טוב מוסיף כמה פרטים על המלים. הוא עשוי להוסיף ולרשום, למשל, את מידת שכיחותן של המלים ולציין, כי מלה זו נדירה בשימוש של היום, ומלה זו שכיחה מאוד; כן עשוי הוא לציין את מקום השכיחות, כגון: מלה זו מצויה בשירה בלבד, ומלה זו מצויה בעיקר בפרוזה; או יש שיציין את זמן חירותה של המלה לאותה לשון ואף את מקורה. יציין הוא, למשל, כי המלה פרדס חדרה בתקופת המקרא מן הלשון הפרסית, המלה אויר חדרה בימי חז"ל מן הלשון היוונית, המלה אקליס חדרה בימי הביניים מן הערבית, וכיוצא

* מסדרת שיחות ששודרו ב„קול ישראל“.

באלה. אולם איזו מלה חשובה בלשון, ואיזו אינה חשובה — זאת אין המילון מספר לנו. נדמה, שכל המלים המובאות בו, דרגת חשיבות אחת להן.

אולם כלום אמת הדבר, שמידת חשיבות אחת לכל המלים ולכל הצורות? או שמא עיקר יש בלשון, וטפל יש בלשון? ואם עיקר יש בה וטפל יש בה, מה עיקר הוא ומה טפל? מה הן המלים ומה הן הצורות, שבלעדיהן תשתנה מערכת הלשון כולה, ואולי אף תתערער, ומה הן המלים, שאם נשמיטן, לא יקרה מאומה ללשון, ואף לא ייודע כי נעלמו? בשאלות אלה נדון כאן.

נתבונן נא במשפטים אחדים וננסה לעמוד על דרגת החשיבות של כל מלה ומלה שבהם.

נבדוק, למשל, את המשפט הבא: „הוא שלח לחברו מתנה יפה“. נניח, שהמלה שלח אינה ידועה לנו, או שאינה קיימת כלל בלשון העברית; אף-על-פי-כן לא הייתה האבדה קשה כל כך — יכולנו לומר במקומה שיגר: „הוא שיגר לחברו מתנה יפה“. גם המלה חבר — לולא הייתה בלשון, לא היה קורה שום אסון; היינו אומרים במקומה ידיד או רע או עמית. גם המלה מתנה אינה כה חשובה עד שאין לוותר עליה, שהרי נוכל לומר במקומה תשורה, שי, מנחה, דורון. ואף במקום יפה יכולנו לומר: נאה, נחמדה, נהדרת, מפוארת וכדומה. במקום המשפט „הוא שלח לחברו מתנה יפה“ יכול אני אפוא לומר: „הוא שיגר לידידו תשורה נאה“. אמת, אם לא יהיו לנו המלים: שלח, חבר, מתנה, יפה, נפסיד את

האפשרות של הבחנה בין מלים נרדפות. כי לא הרי חבר כהרי ידד, ולא הרי שלח כהרי שיגר. לעומת זאת ראו נא, מה יקרה ללשון, אם תוותר על המלה הוא. מה נאמר במקומה? נניח, שנאמר היא במקום הוא, כגון: "היא שלח לחברו", או "היא שיגר לידידו", הלא מיד נרגיש, כי כאן יש שינוי יסודי בלשון העברית: לא עוד תהיינה שתי מלים בגוף שלישי, הוא והיא, אחת לזכר ואחת לנקבה, אלא מלה אחת בלבד לזכר ולנקבה.

אינני טוען, כי ההיגיון דורש, שתהיינה שתי מלים בגוף נסתר, אחת לזכר ואחת לנקבה, שהרי יש לשונות, שאינן מבחינות בין הוא להיא ולהן מלה אחת בלבד לציון שניהם, כגון ההונגרית והפרסית, כשם שיש לשונות, שיש להן שלוש מלים לגוף נסתר, כמו באנגלית: *it, she, he* — אחת לזכר, אחת לנקבה, ואחת לעצמים ללא הבחנת מין. אולם שינוי כזה אם יחול בלשון, בין שנעמיד את הגוף השלישי בעברית על מלה אחת בלבד במקום שתיים — רק הוא או רק היא — ובין שנוסיף מלה, ונעמיד את הגוף השלישי על שלוש מלים — הוא, היא ועוד מלה מעין *it* שבאנגלית — שינוי כזה עשוי לחולל מהפכה בלשון ולשנות אחד מיסודותיה.

יתר על כן, לא רק על המלים הבודדות שלח, חבר, מתנה ויפה ניתן לוותר, אלא גם על כל נרדפותיהן, כגון שיגר, ידד, עמית, רע וכד'. אמנם בכך נפסיד לא מלים בלבד, אלא מושגים, שהרי לא יהיו עוד בלשון לא מושג השליחה, לא מושג החברות ולא מושג היופי. אף על

פי כן אין האסון גדול, שהרי לא לכל מושג שבלשון אחת יש הקבלה מתאימה בלשון האחרת. אין להכחיש, כי קושי יתעורר, בשעה שנצטרך לתרגם לעברית מלשון אחרת, שיש בה מושגים אלה, אולם את יסודות הלשון לא נערער בכך אף לא במאומה. לעומת זאת הכינוי הוא, וביתר דיוק המושג הוא — גוף שלישי, יחיד זכר — אם אותו נוציא מן הלשון העברית, ניגע בכך באחד מיסודותיה.

הדברים אמורים, כמובן, לא במלה הוא בלבד. גם על המלה היא לא נוכל לוותר ולא נוכל לומר הוא תמורתה, וכן המלים הם והן. אם נשמיט, למשל, ארבע מלים אלה בלבד — הוא, היא, הם, הן — לא נוכל להביע כלל גוף נסתר בלשון העברית. הוא הדין בכל אותן המלים, הנקראות בדקדוק בשם "כינויים": אני, אתה, את, אנחנו, אתם, אתן וכו'. ולא רק כינויי גוף, אלא גם כינויי הרמז, כגון: זה, זאת, אלה. במקום "חבר זה" אוכל לומר "ידיד זה", אך מה אומר במקום המלה "זה"? אף כינויי השאלה בכלל זה: מי, מה וכדומה.

מכאן, שסוג מלים זה, הנקרא בשם "כינויים", הוא אחד מעיקרי הלשון. ויתור על כמה מהן, או אף על אחת מהן, עשוי לשנות שינוי ניכר את הלשון.

נוסיף ונתבונן עכשיו במשפט שני: העיפרון על הספסל. אם נבחן את שלוש המלים האלה, נראה כי יש הבדל רב מבחינת החשיבות בין המלים עיפרון וספסל מצד אחד, לבין המלה על מצד שני. על עיפרון ועל ספסל ניתן לוותר.

והראיה, המלה עיפרון היא מלה מחודשת, רק בת כמה עשרות שנים היא, והלשון לא נשתנתה בשינוי כלשהו בגלל חדירתה. לולא חידשוה, היינו משתמשים אולי במלה עט, ואולי בתוספת תואר לשם הבחנה. גם המלה ספסל לא מימי קדם קדמתה: במקרא אינה מצויה כלל, ורק ללשון חכמים חדרה מן הרומית. בלעדיה אפשר שהיינו משתמשים במלה כיסא. אמת, אם נוותר על המלים עיפרון וספסל, נרושש את לשוננו, אך איש לא יוכל לטעון, כי מלים אלה, בחדרן לעברית, שינו משהו עיקרי בה. את אוצר המלים נרושש, אך את מבנה הלשון לא נמוטט, ואף לא ניגע בו בכלשהו. לעומת זאת נניח, שנאבד את המלה על, ולא תהא לנו מלה להבעת המושג על. מה אז היינו אומרים במקום "העיפרון על הספסל", "המחברת על הספר", "הגיר על הלוח"? אנו רואים בעליל, כי המלה על חשובה לאין ערוך מן המלים עיפרון וספסל. בלי עיפרון ובלי ספסל תהא הלשון העברית אולי דלה, אך היא תישאר כמות שהיא. מה שאין כן במלה על: בלעדיה תאבד הלשון אחד מיסודותיה.

ואף כאן אין הדברים אמורים במלה על לבדה, אלא בכל אותו סוג מלים, שאליו משתייכת המלה על, כגון: אֵל, מֶן, בֵּן, לֵךְ, כלומר: מלות יחס. הוא הדין במלות קשר, כגון: גם, עִם, וְ- וכיוצא באלה.

נמשיך את בדיקתנו ונתבונן במשפט הבא: "טסנו במטוס". אין צורך להוכיח, כי המלה מטוס לא הוסיפה מאומה ליסודות הלשון, שהרי יכולנו להמשיך ולדבר עברית צחה, גם לולא השתמשנו בה, ולולא הכרנו אותה. הפועל טס

אף הוא אינו חיוני ללשון. תרצה להביע אותה פעודה, תוכל לעשות זאת גם בלא השורש טוס. תאמר, למשל, „נסענו במטוס, הפלגנו במטוס, פרחנו במטוס, הלכנו במטוס“. אינני מכחיש, כי יש לכל פועל מן הפעלים האלה גוון מיוחד, אבל בלא ספק ניתן לדבר עברית גם בלא גיוון זה. לעומת זאת ניתן דעתנו לצורה אחת, שנשארה בלי שום שינוי במשפט זה, שהרי נשנה את הפועל ככל שנשנה — נאמר: טסנו או נסענו או הפלגנו או פרחנו או הלכנו — צורה אחת בהן לא נוכל לשנות כלל, היא הסיומת נו, המורה על אנחנו. אם נשמיט מן הלשון סיומת זו, נחוש מיד מה רב יהא השינוי. נצטרך לומר מכאן ואילך: „אנחנו טס במטוס“, או „אנחנו הלך“, או „אנחנו נסע“. ברור אפוא, שהסיומת נו חשובה לאין ערוך מן השורש שלפניה, אם טס ואם נסע ואם הלך. אבדת כל הפעלים האלה כולם לא תהא חמורה כאבדת שתי האותיות נו שבסיומת הפועל. הוא הדין בשאר הסיומות של הפועל:

תִּי מִן הַלַּכְתִּי, תִּי מִן הַלַּכְתָּ, תִּסְ מִן הַלַּכְתֶּם, וְעוֹד.
 יש לחזור ולהדגיש, כי אין הכוונה בכך, שההיגיון דורש, שצורת הפועל תהא שונה בכל גוף וגוף: הלכתי, הלכת, הלך... שהרי באנגלית, למשל, אין שום שינוי בפועל שבעבר בשום גוף שהוא. בה אומר אני את המלה went גם בגוף ראשון, גם בגוף שני, גם בגוף שלישי, גם ביחיד וגם בריבוי, גם בזכר וגם בנקבה, בלא כל שינוי, ואיש לא יטען, כי משום כך האנגלית פחות הגיונית מן העברית. אולם אם בעברית נאמר כן: „אני הלך, אתה הלך, את הלך, אנחנו הלך, אתם הלך“ — לחוקי הלשון העברית נחטא, וחטא זה

יהא חמור פי כמה מן החטא של אמירת המלה הלך במקום טס, או הוליך במקום הסייע. האומר הלך במקום טס, או הוליך במקום הסייע, אינו נוגע ביסודות הלשון, אך האומר הלך במקום הלכנו פוגע באחד מעיקרי הלשון.

מאליו יובן, שלא רק בפועל שבעבר הדברים אמורים, אלא בכל הצורות האחרות הדומות לכך. כגון האותיות אית"ן שבתחילת הפועל שבעתיד: «אלך, תלך, ילך, נלך». וכן כינויי הקניין שבשם: «ספרִי, ספרֶךָ, ספרֹו». וכן ההבחנה בין יחיד לריבוי ובין זכר לנקבה, כגון: «יִפֶּה, יִפֶּה, יִפִּים, יִפּוּת»; טוב, טובה, טובים, טובות»: שוב נזכיר, כי האנגלית מסתפקת כאן במלה אחת, אך השוואת העברית לאנגלית בעניין זה תיגע ביסודותיה ותזעזע אותם.

בסיכומם של דברים, לא שמות-העצם ולא שמות-התואר ולא הפעלים כשלעצמם קובעים מהותה של הלשון, ויהיו השינויים בהם אלפים ויהיו רבבות. נחסיר חלק ניכר מהן, בלא ספק נדלדל את הלשון, אך לא נערער במאומה את יסודותיה. לעומתן יש מספר מועט יחסית של מלים ושל צורות, שכל שינוי בהן משנה פרצופה של הלשון, והן עיקרה והן יסודה.

כל הכינויים (אני, אתה, הוא, אנחנו, אתם, הם, זה, זאת, אלה ודומיהם), כל מלות היחס ומלות הקשר (על, אל, מן, גם, עם, ו- וכד') וכל מערכת הדקדוק, על תורת הצורות שבה ועל תורת המשפט שבה — הם הם נשמתה של הלשון.